

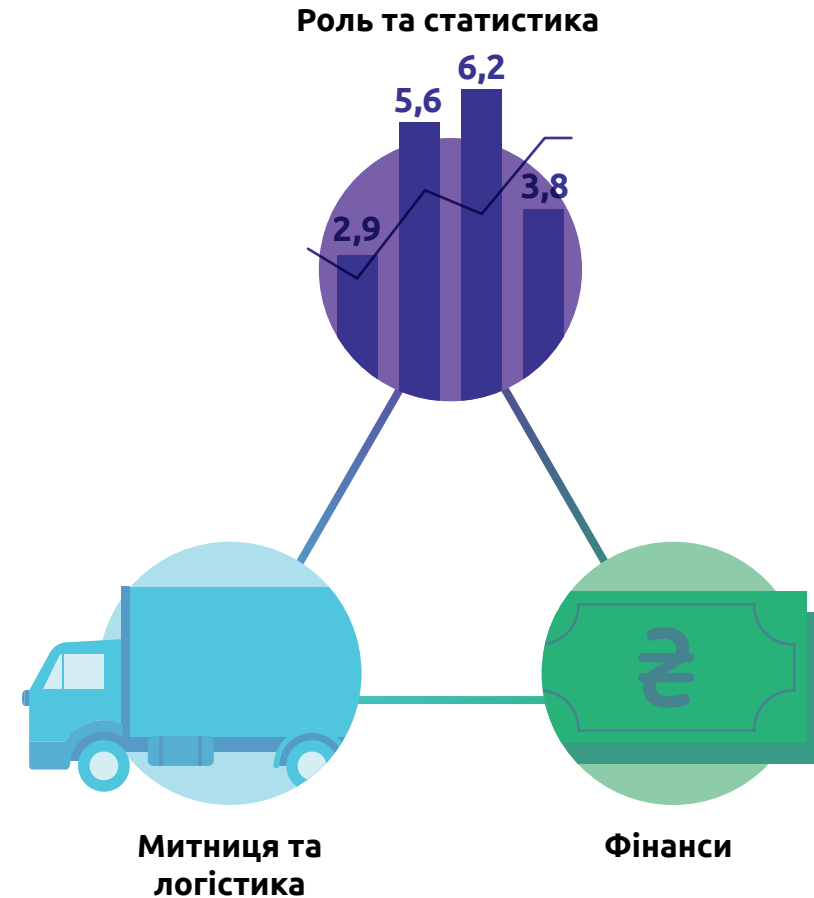
Для чого ми створили цей довідник

Торгівля — основа економічних взаємовідносин між громадянами. Чим вона жвавіша, чим більше різноманітних учасників на ринку, тим ефективнішим є ринок — як для покупців, так і для продавців.

Міжнародна торгівля дозволяє розширити коло гравців ринку на весь світ і надає країнам можливість обмінюватися унікальними навичками та компетенціями, спеціалізуватися у конкретних сферах та досягати результатів, які були б неможливі без неї.

Для економіки України зовнішня торгівля має вагомое значення. Потенціал її розвитку не менш суттєвий: відкриття нових ринків та включення у нові міжнародні ланцюги створення доданої вартості спроможні урізноманітнити економіку України та пришвидшити її зростання.

Що ми показуємо про зовнішню торгівлю

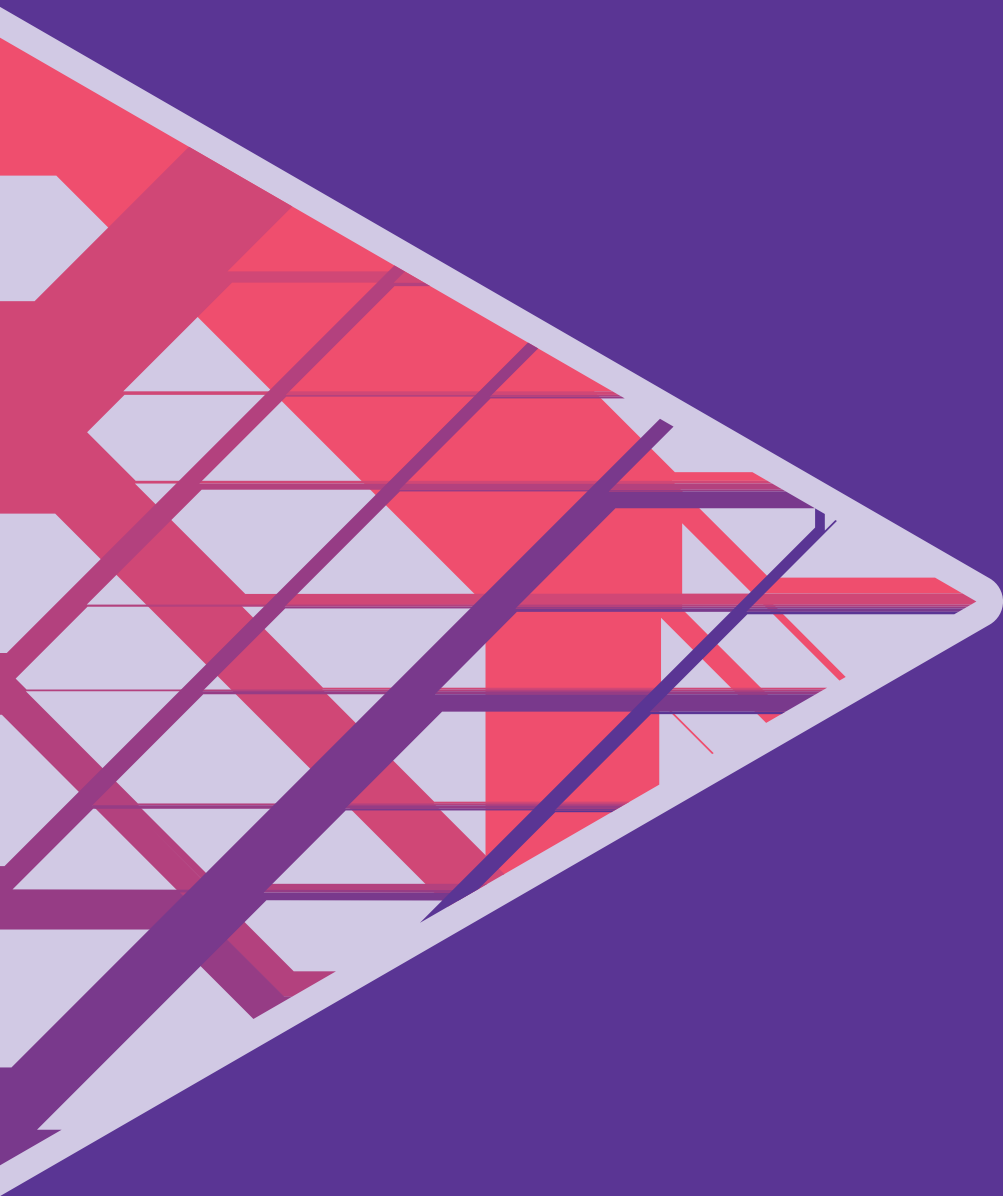

Джерела*

Американська торговельна палата в Україні (АСС)
Банк «Південний»
Державна служба статистики України (Держстат)
Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД)
МінфінМедіа (Мінфін)

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку)
Міністерство інфраструктури України (Мінінфраструктури)
Національний банк України (НБУ)
European Central Bank (ECB)
Eurostat

International Chamber of Commerce (ICC)
International Monetary Fund (IMF)
International Trade Centre (ITC)
World Bank Group (WBG)
World Economic Forum (WEF)

Роль та статистика

Міжнародна торгівля та економіка

Франція

30%

світового експорту вина

Китай

47%

світового експорту іграшок, ігор та спортивного реквізиту

Німеччина

20%

світового експорту легкових авто

Італія

30%

світового експорту пасти

Швейцарія

42%

світового експорту годинників

Кот д'Івуар

34%

світового експорту какао-бобів

Україна

39%

світового експорту соняшникової олії

Бразилія

14%

світового експорту кави

Норвегія

34%

світового експорту свіжої риби

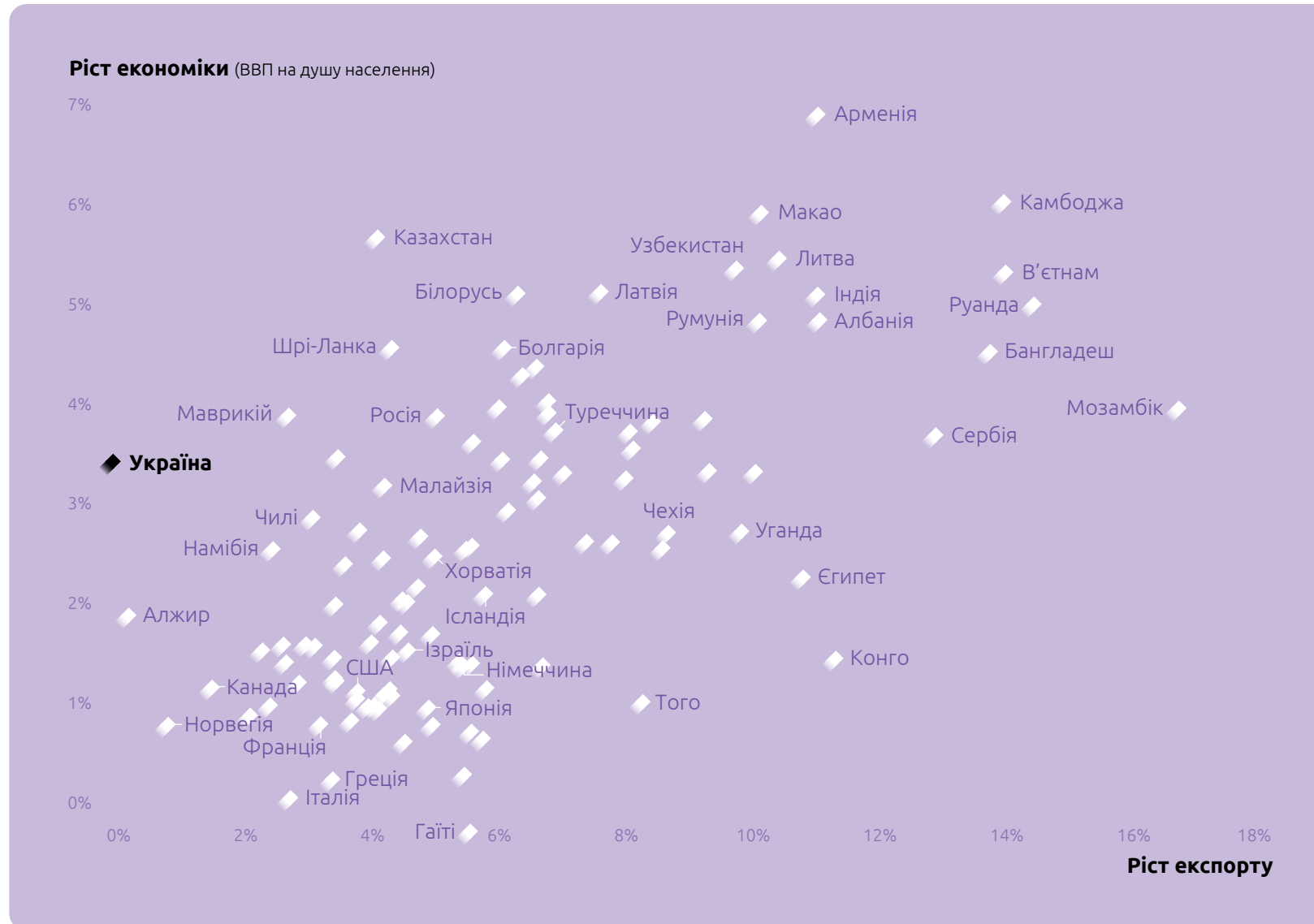
Іспанія

25%

світового експорту цитрусових

Міжнародна торгівля — драйвер росту економіки,

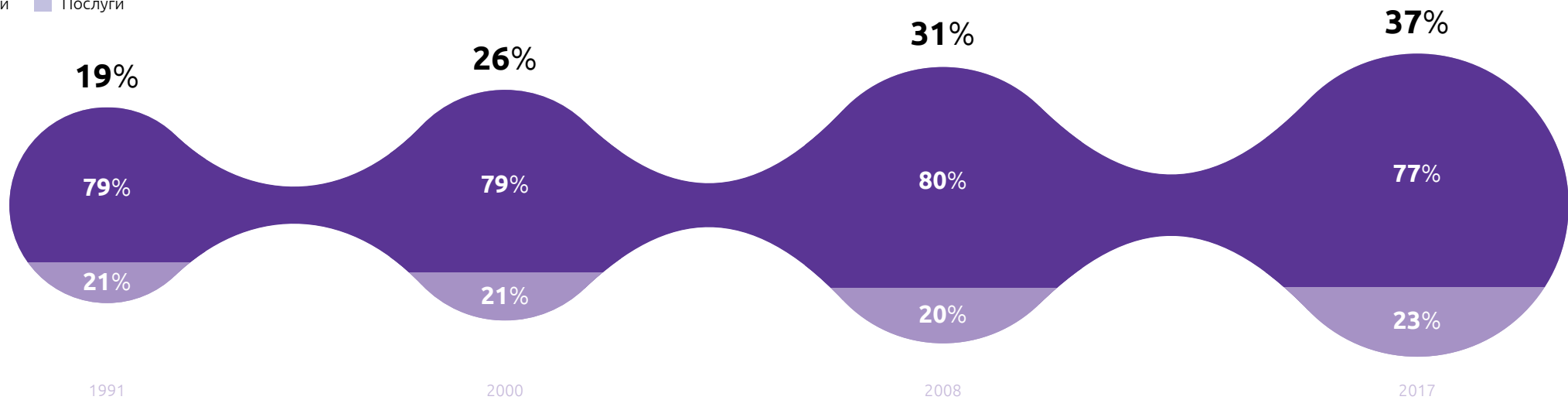
середньорічне зростання зовнішньої торгівлі та економіки за 2000–2017 рр., %

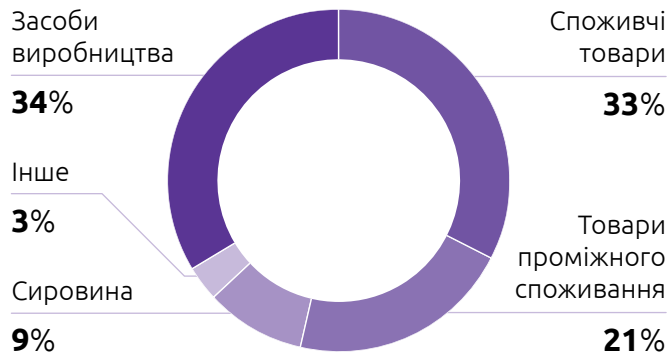
Міжнародна торгівля у світовій економіці

Роль міжнародної торгівлі в економіці світу,
частка експорту у світовому ВВП, 1991–2017 рр., %

Товари Послуги

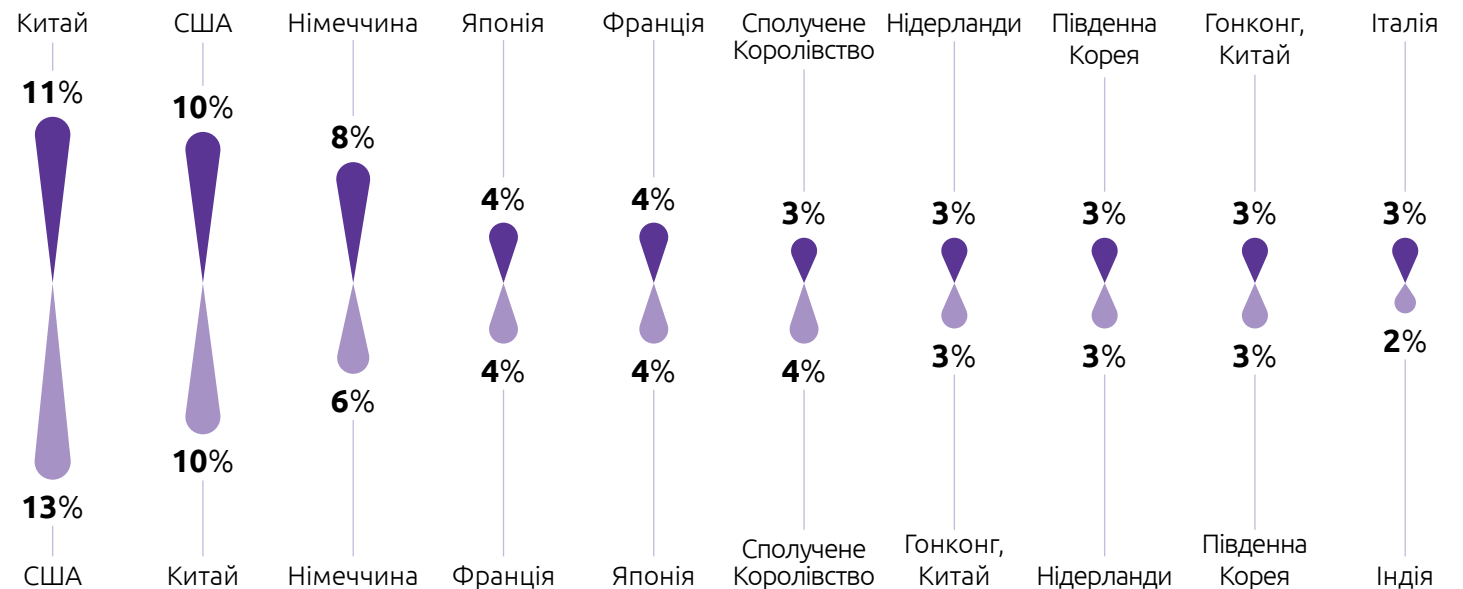

Структура експорту товарів за широкими економічними категоріями, 2017 р., %

ТОП-10 країн експортерів та імпортерів, 2017 р., % від світового експорту/імпорту

Експорт Імпорт

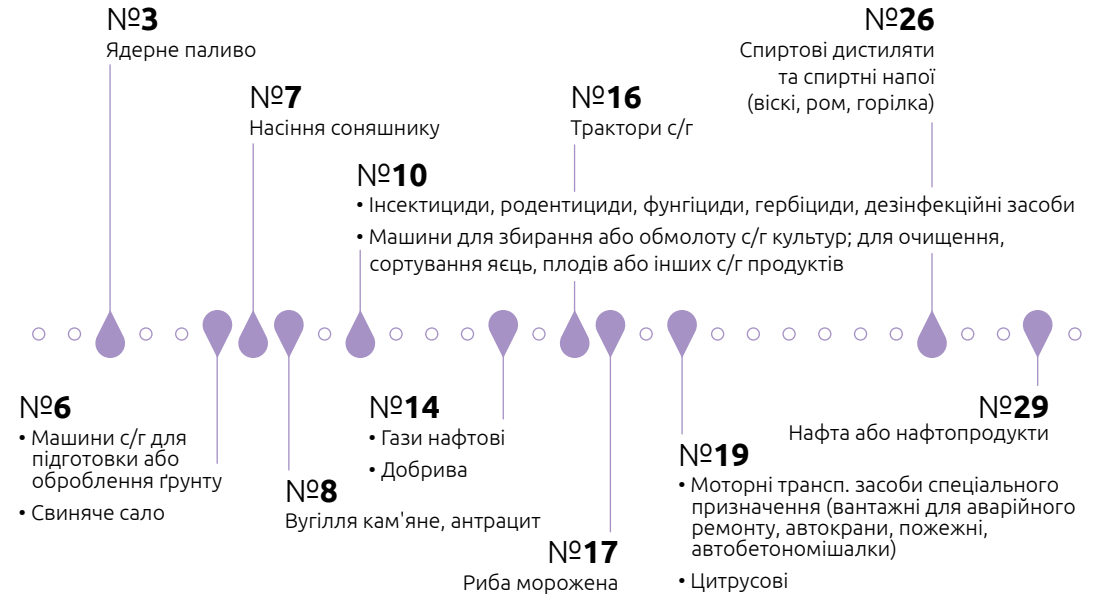
Зовнішня торгівля в економіці України

Місце України у світовій торгівлі, позиція в рейтингу ТОП експортерів/імпортерів, 2017 р.

Експорт

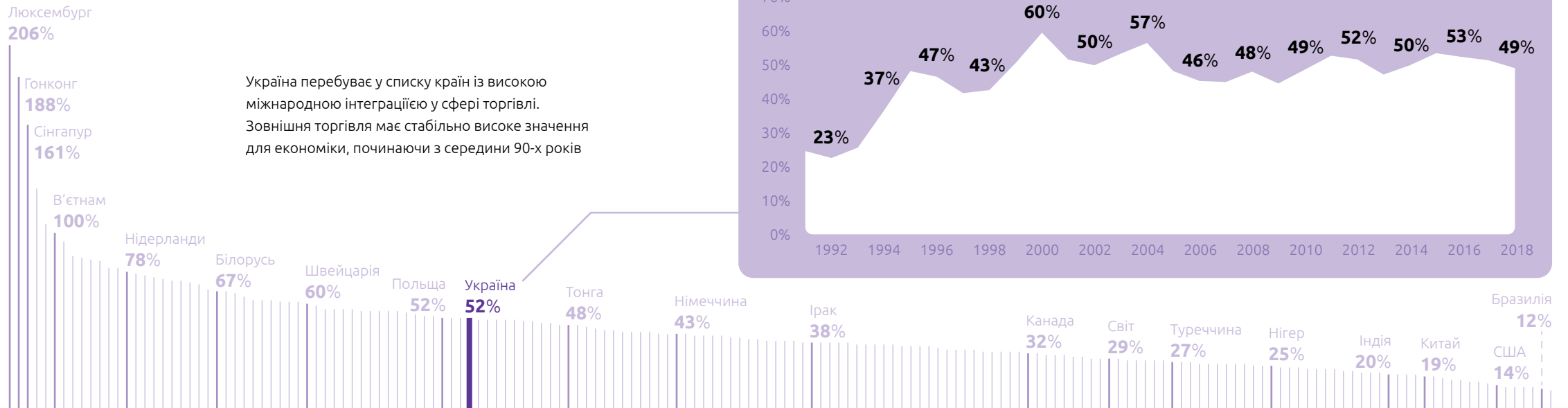

Імпорт

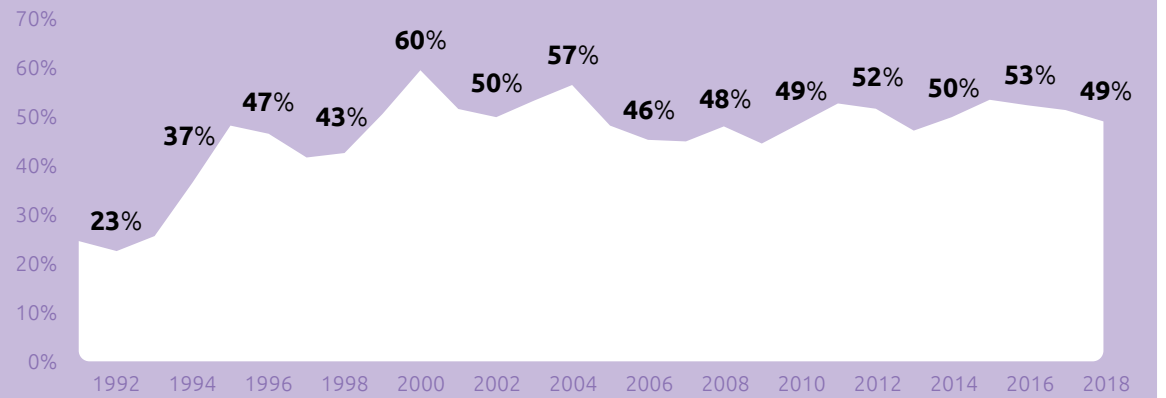
Роль зовнішньої торгівлі в економіці,

середнє значення між часткою експорту та імпорту у ВВП, 2017 р., %

Зміна ролі зовнішньої торгівлі в економіці України,

середнє значення між часткою експорту та імпорту у ВВП, 2017 р., %

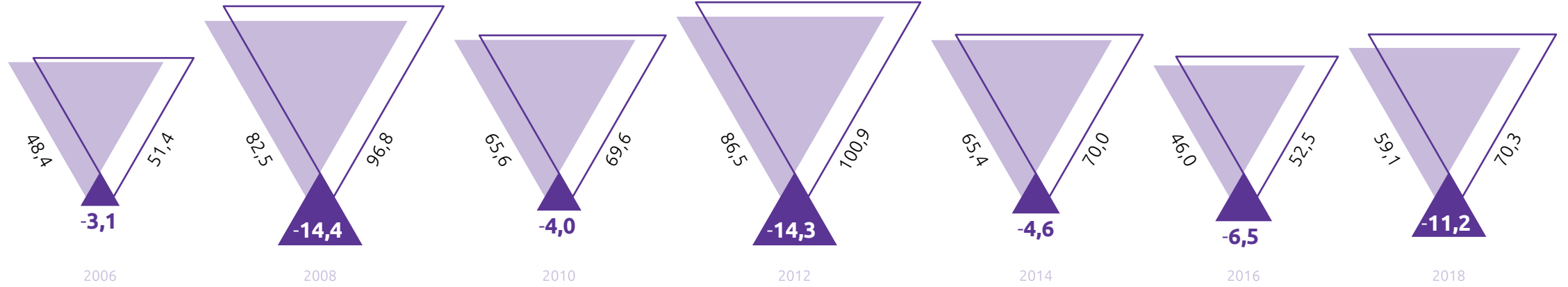

Розвиток зовнішньої торгівлі України

Зовнішня торгівля товарами та послугами,

2006–2018 рр., млрд дол. США

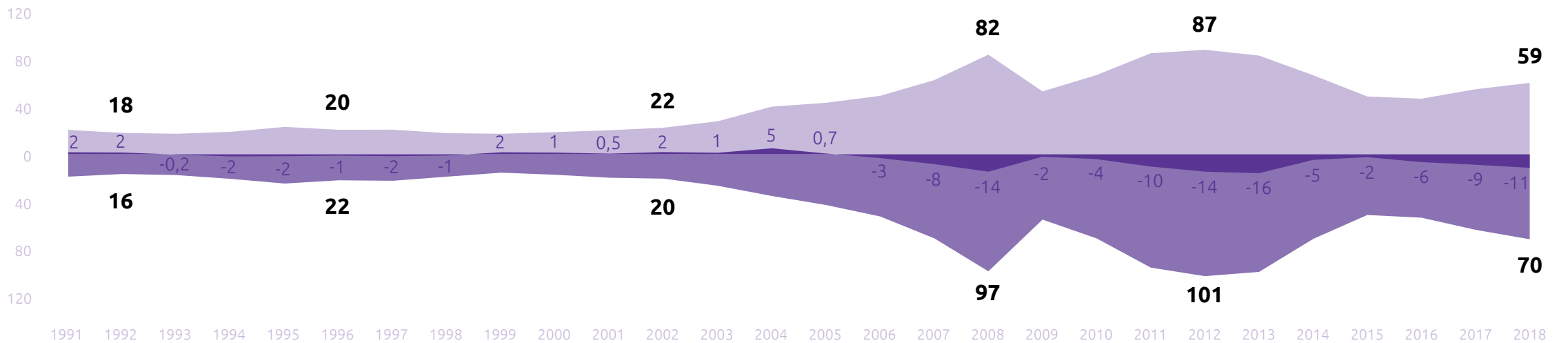
- Експорт
- Імпорт
- Сальдо

Динаміка зовнішньої торгівлі України,

1991–2018 рр., млрд дол. США*

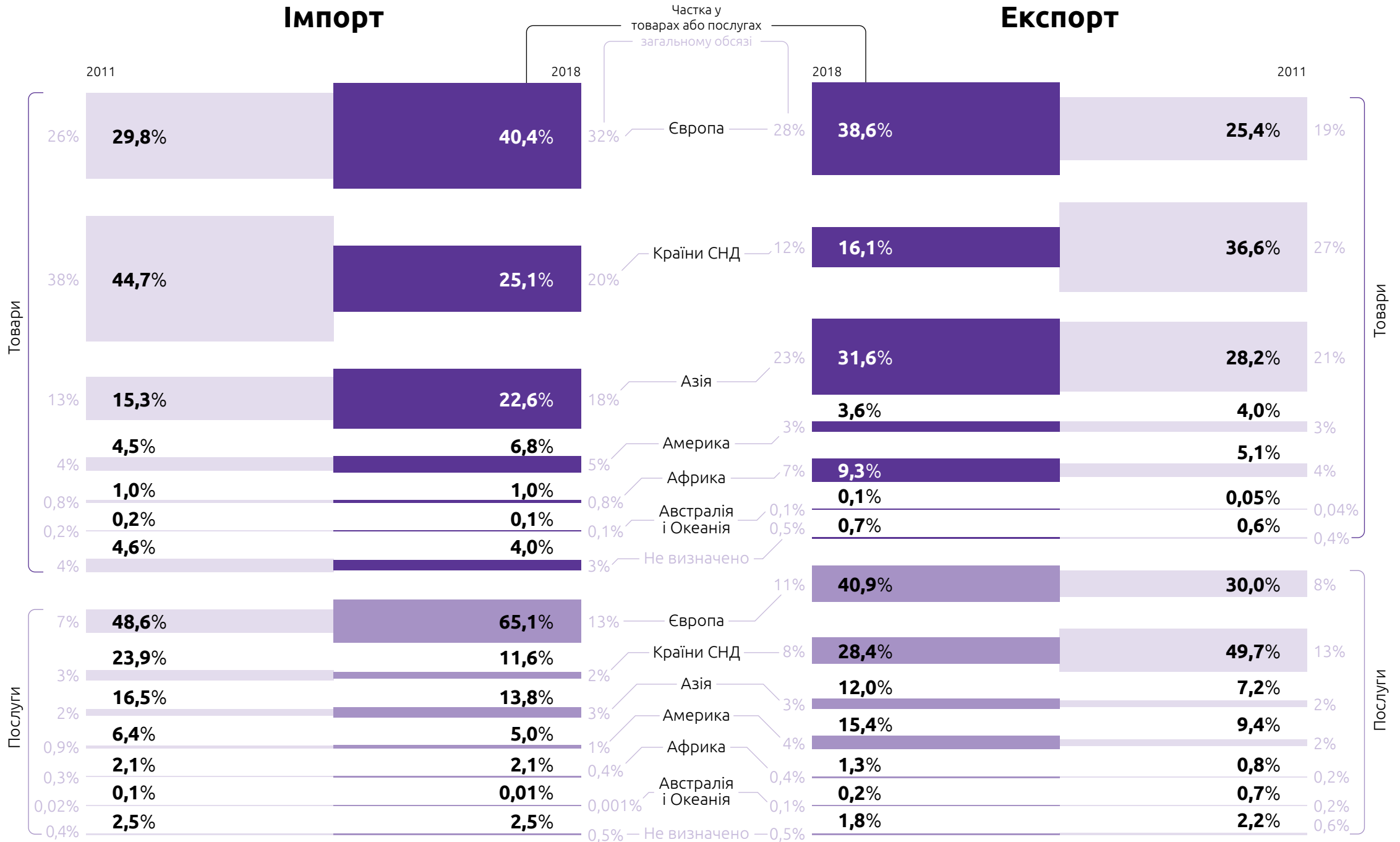
- Експорт
- Імпорт
- Сальдо

Напрями зовнішньої торгівлі

Структура та динаміка регіонального розподілу торгівлі,
2011 та 2018 рр., %

Регіональна структура зовнішньої торгівлі зазнала значних змін, суттєво зросла частка Європи та зменшилася частка країн СНД. Зміна структури відбулася переважно за рахунок суттєвого падіння торгівлі з країнами СНД

Основні торгові партнери України

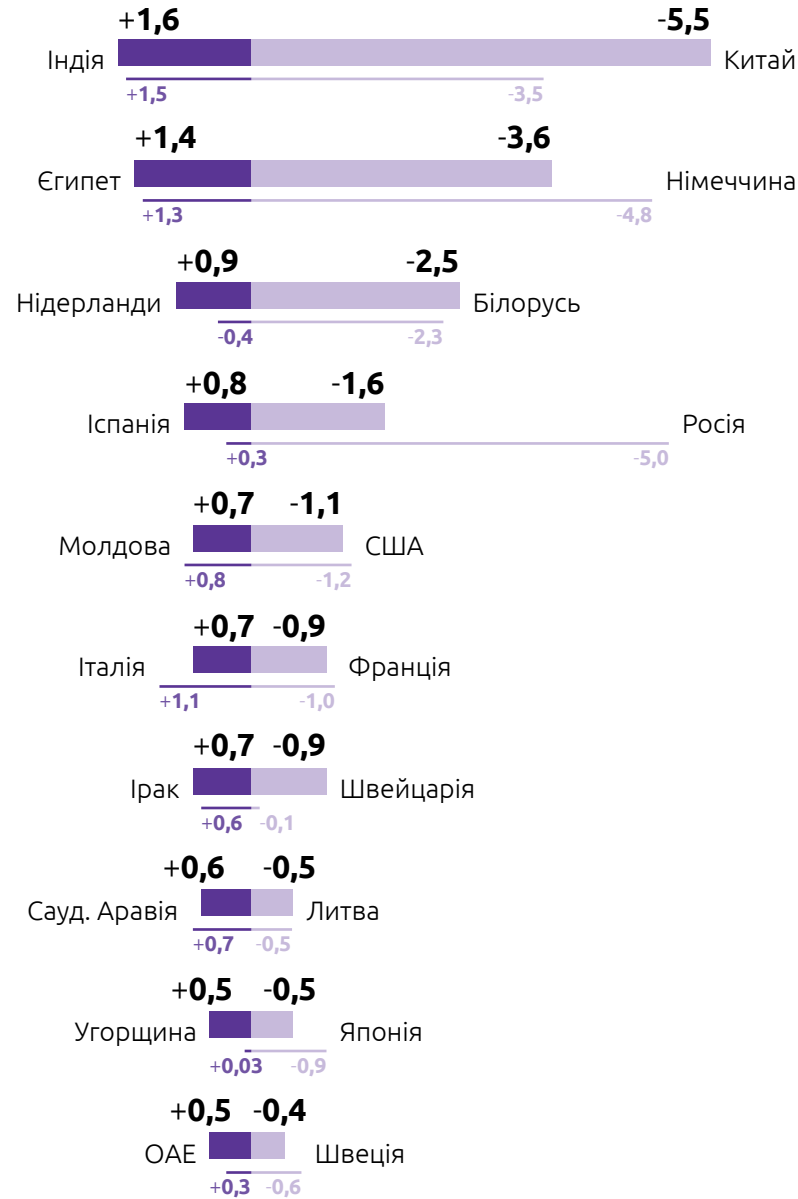
ТОП-10 країн експорту,
2011 та 2018 рр., млрд дол. США

□ 2011 ■ 2018

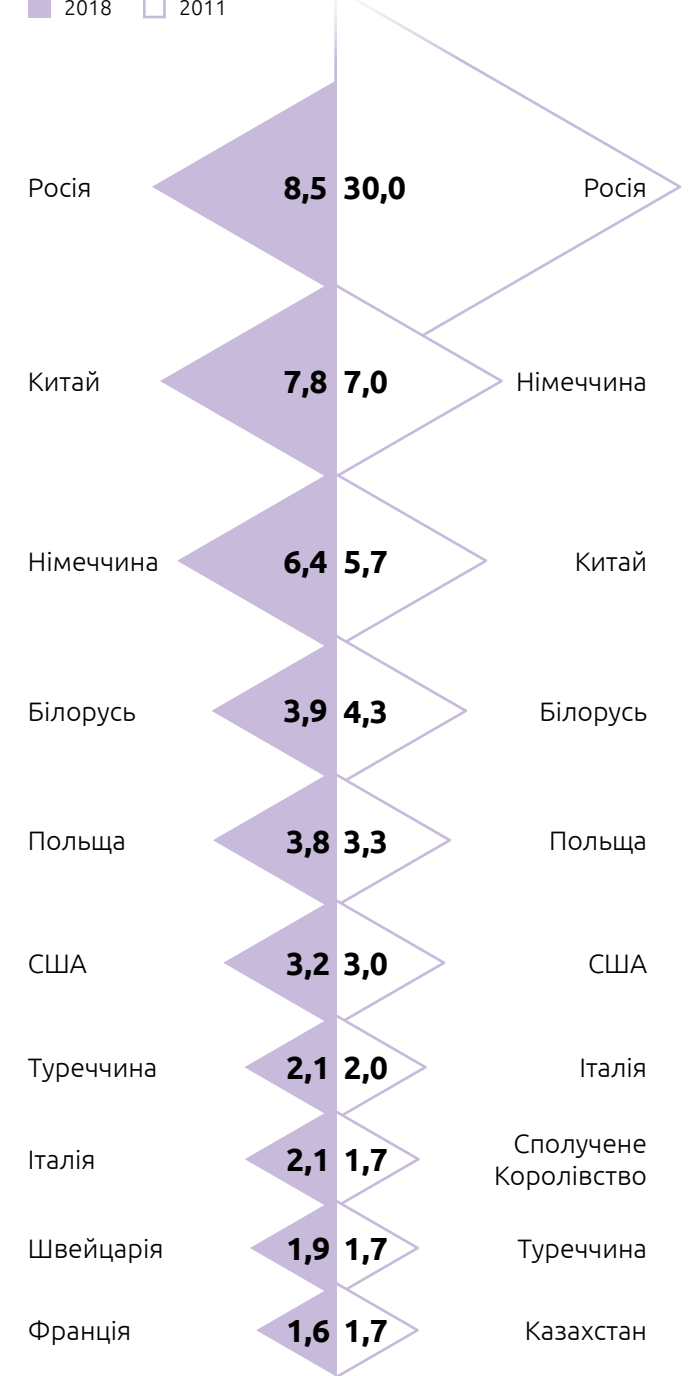
ТОП-10 країн за сальдо торгівлі,
2018 р., млрд дол. США

■ Позитивне ■ Негативне ■ 2018 □ 2011

ТОП-10 країн імпорту,
2011 та 2018 рр., млрд дол. США

■ 2018 □ 2011

Суттєвої зміни за основними торговими партнерами не відбулося. Незначна зміна лідерів виникла у зв'язку із падінням торгівлі з країнами-членами СНД (Білорусь, Казахстан)

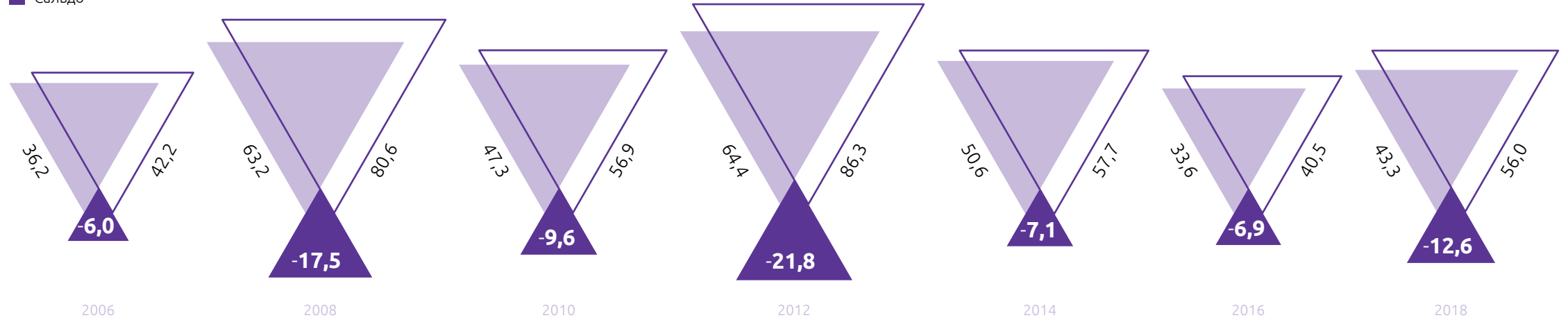
Зовнішня торгівля товарами

Негативне сальдо присутнє протягом довгого періоду, характерно, що воно збільшується у періоди економічного зростання. Проте основною проблемою виступає якісний склад експорту, де переважає проміжна продукція

Обсяги зовнішньої торгівлі товарами та сальдо,

2006–2018 рр., млрд дол. США

- Експорт
- Імпорт
- Сальдо

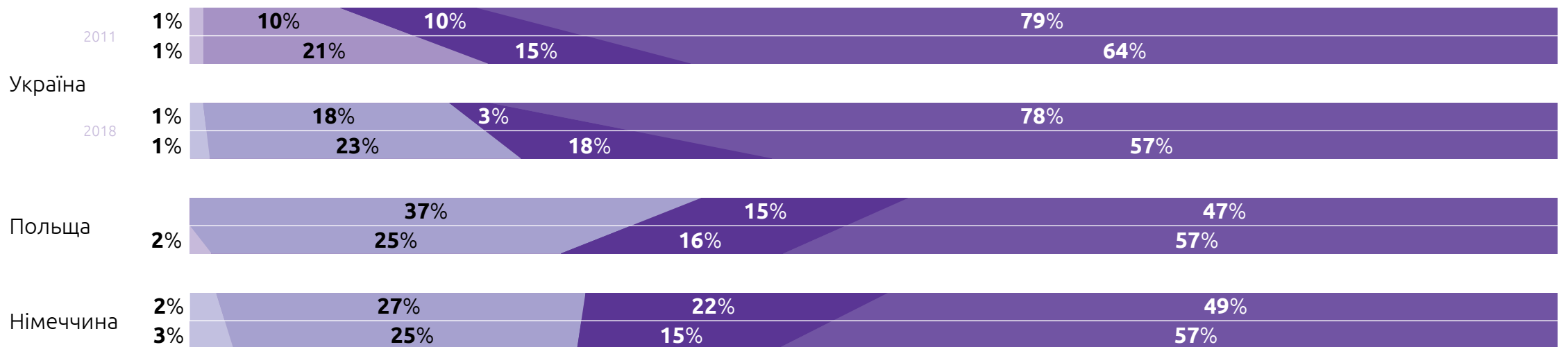

Структура торгівлі товарами,

за широкими економічними категоріями, 2018 р., %

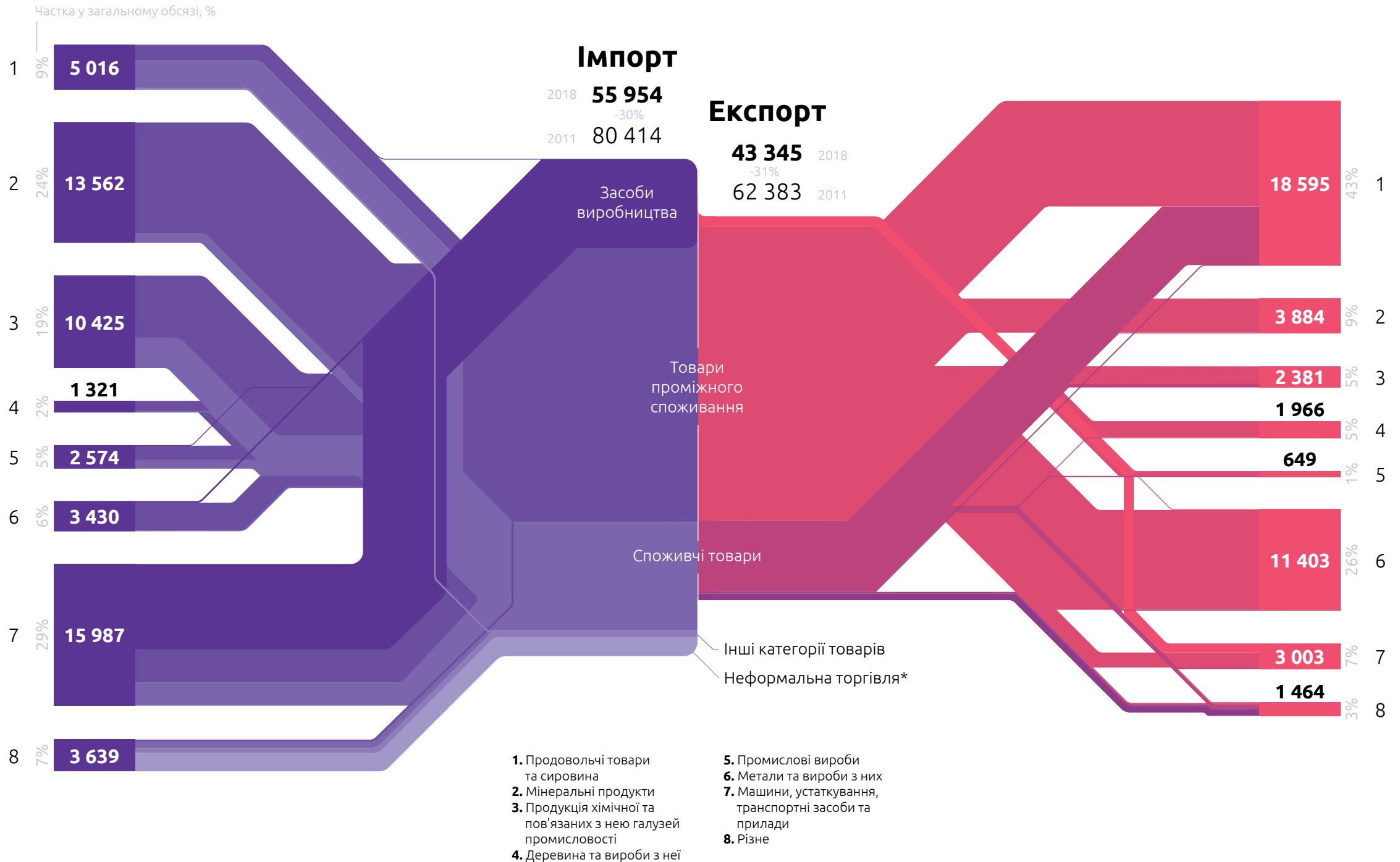
- Інші категорії
- Споживчі товари
- Засоби виробництва
- Товари проміжного споживання

Експорт
Імпорт

Структура зовнішньої торгівлі товарами

Товарна структура та динаміка обсягів торгівлі товарами, за широкими економічними категоріями та групами товарів, 2011–2018 рр., млн дол. США та %

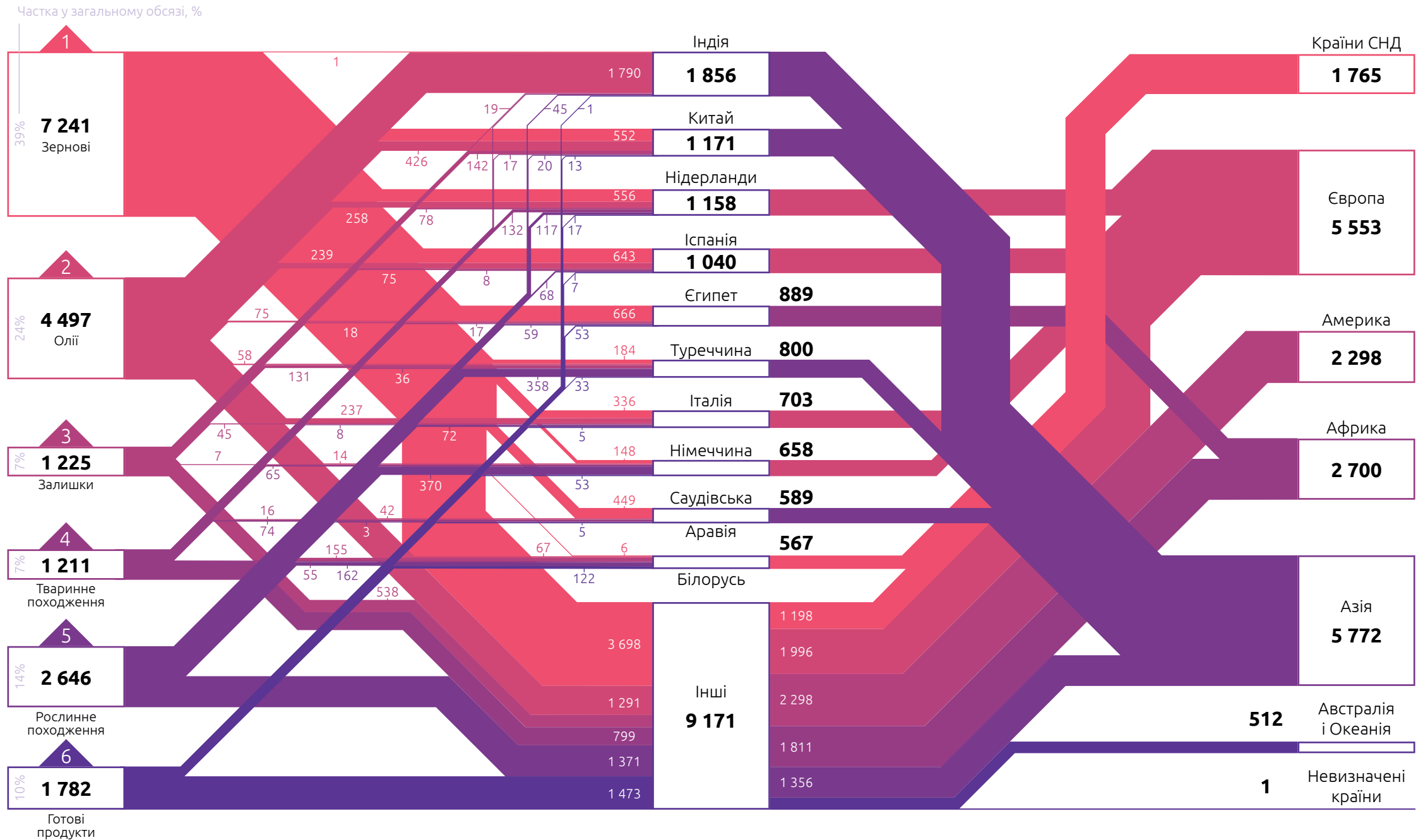
Експорт продовольчих товарів

43%

експорту товарів

Структура та напрямки експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва, 2018 р., млн дол. США та %

18,6 млрд дол. США

1. Зернові культури
2. Жири, олії та воски
3. Залишки харчової промисловості та корми
4. Живі тварини; продукти тваринного походження

5. Продукти рослинного походження, окрім зернових культур
6. Готові харчові продукти, напої, тютюн

Експорт металу та виробів з нього

26%

експорту товарів

11,6 млрд дол. США

Структура та напрямки експорту, 2018 р., млн дол. США та %

1. Напівфабрикати з вуглецевої сталі

2. Прокат плоский з вуглецевої сталі (≥ 600 мм, гарячекатаний, неплакований, без покриття)

3. Прутки та бруски з вуглецевої сталі

4. Чавун переробний та чавун дзеркальний у первинних формах

5. Феросплави

6. Труби, трубки та профілі порожнисті, безшовні з чорних металів (крім чавунного литва)

7. Інші

Імпорт машин, устаткування та транспорту

29%

імпорту товарів

Структура та напрямки імпорту машин, устаткування, транспортних засобів та приладів, 2018 р., млн дол. США та %

17,5 млрд дол. США

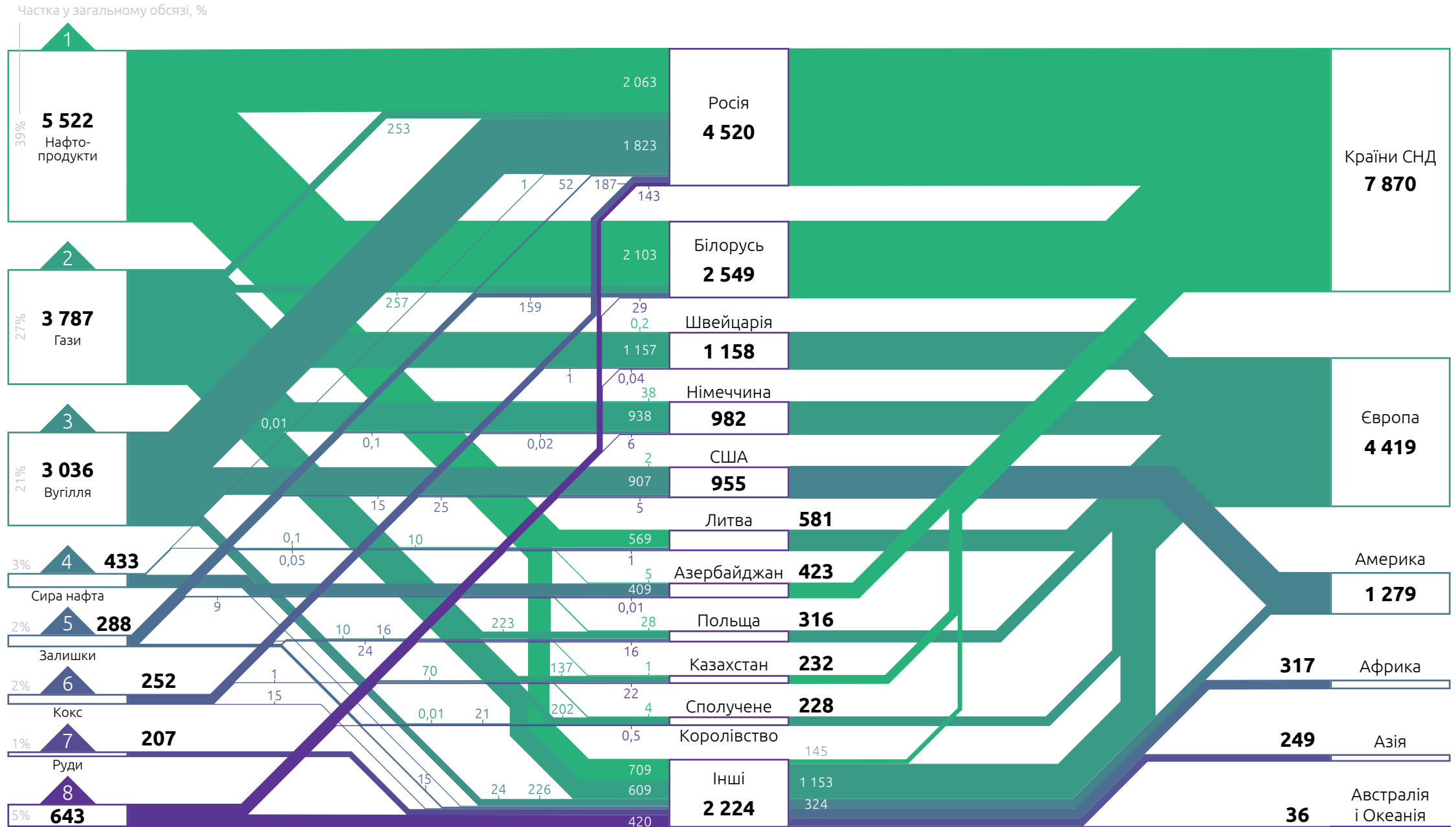
Імпорт мінеральних продуктів

24%

імпорту товарів

14,2 млрд дол. США

Структура та напрямки імпорту мінеральних продуктів, 2018 р., млн дол. США та %

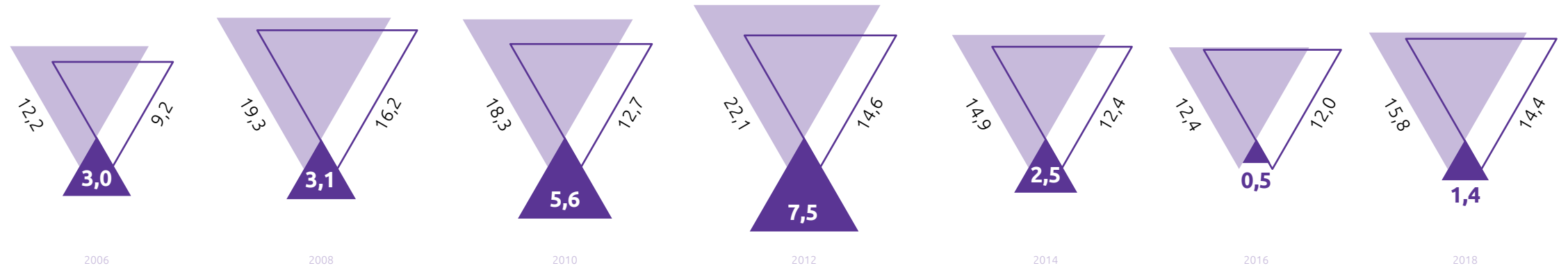

- 1. Нафта або нафтопродукти, крім сирих
- 2. Газ нафтові
- 3. Кам'яне вугілля
- 4. Нафта або нафтопродукти сири
- 5. Залишки переробки нафти/нафтопродуктів
- 6. Кокс (з кам'яного вугілля)
- 7. Руди та концентрати алюмінієві
- 8. Інші

Зовнішня торгівля послугами

Обсяги зовнішньої торгівлі послугами та сальдо, 2006–2018 рр., млрд дол. США

- Експорт
- Імпорт
- Сальдо

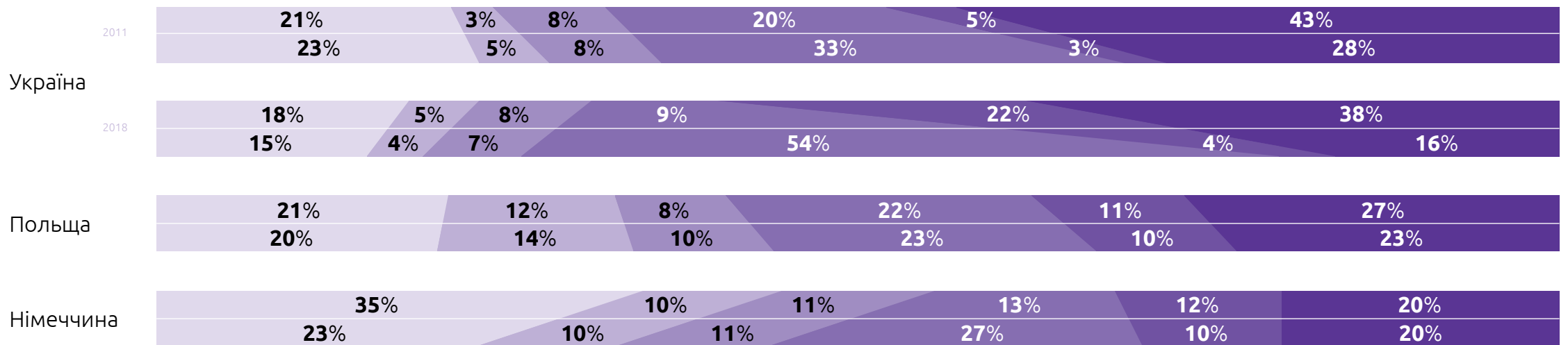

Структура торгівлі послугами,

за широкими економічними категоріями, 2018 р., %

- Інші категорії
- Професійні послуги та консультаційні послуги з управління
- Технічні послуги, послуги з торгівлі та ін. ділові послуги
- Подорожі
- Комп'ютерні, інформаційні та телекомунікаційні послуги
- Транспорт

Експорт
Імпорт

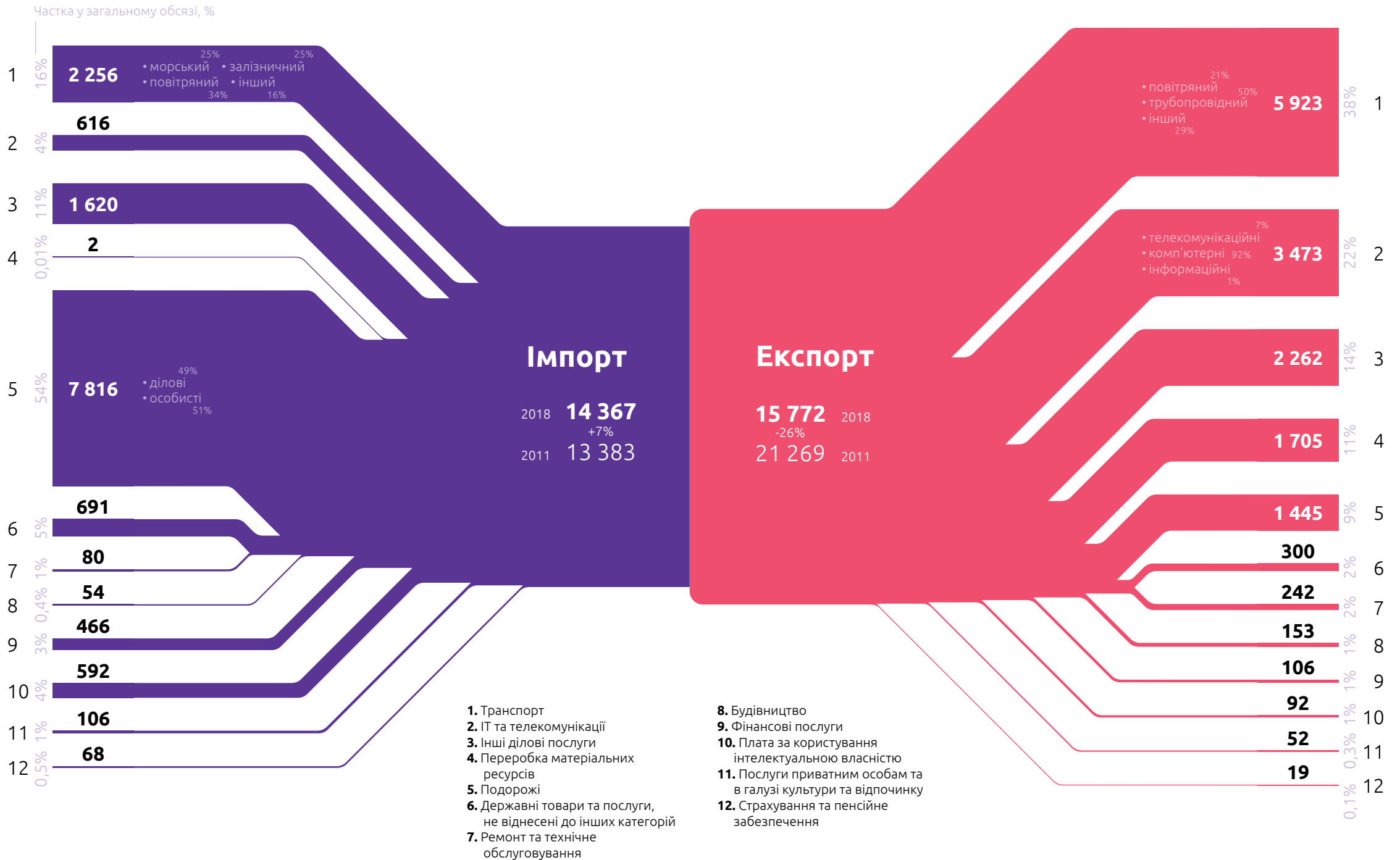

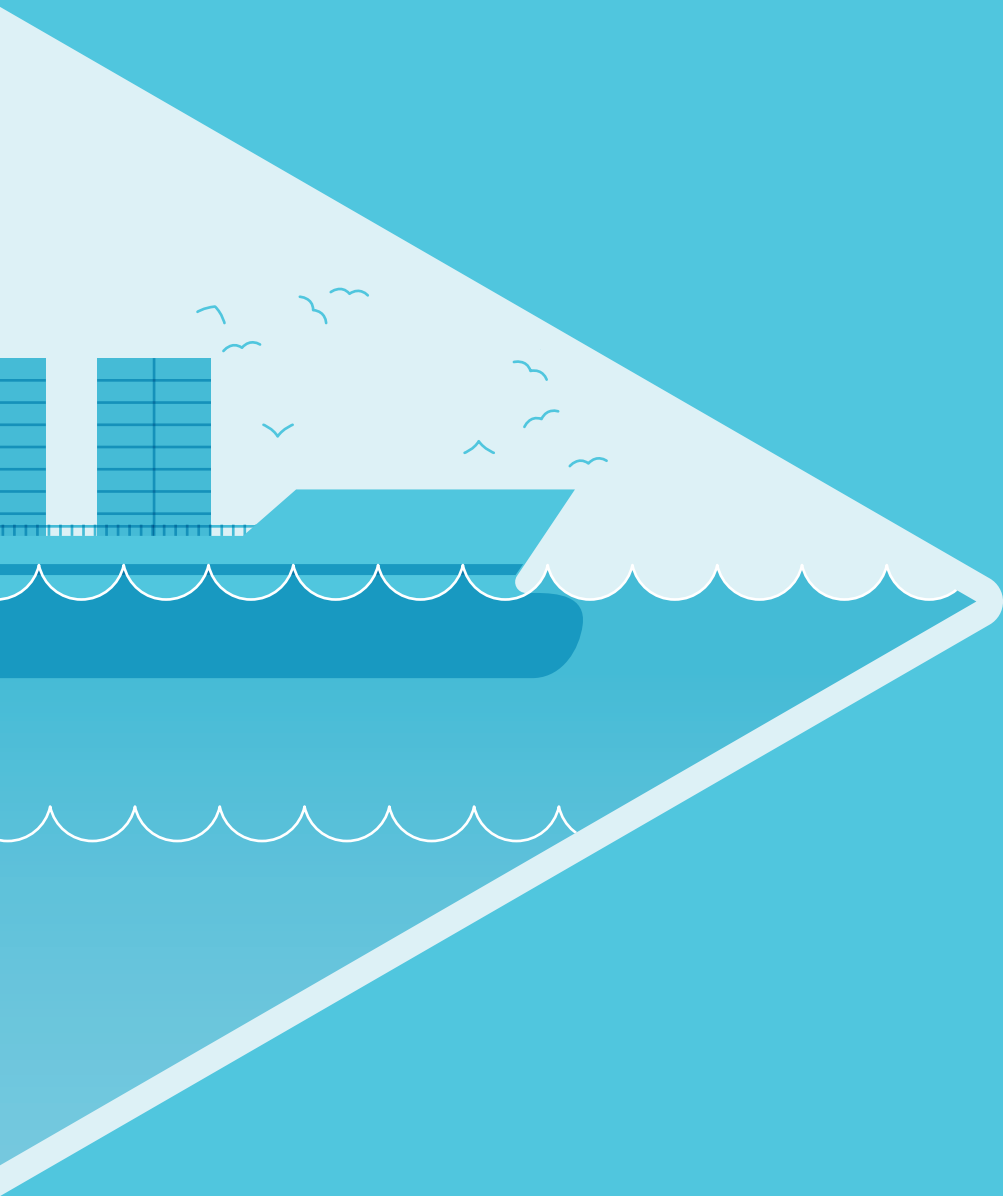

Структура зовнішньої торгівлі послугами

Структура торгівлі послугами та динаміка обсягів, 2011–2018 рр., млн дол. США та %

Обсяг транспорту зменшився — як з боку імпорту, так і експорту. В той же час у імпорті зріс обсяг подорожей (в основному, ділових), а в експорті — комп'ютерних послуг

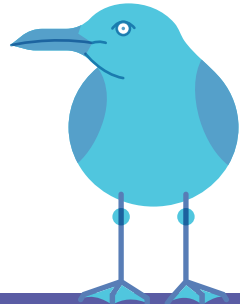

Митниця та логістика

Incoterms — стандарт міжнародної торгівлі

Incoterms — правила, визнані урядовими органами, юридичними компаніями і комерсантами по всьому світу, які визначають умови доставки та поділ витрат і ризиків між сторонами при міжнародній торгівлі

В Україні юридичну силу мають тільки посилання на положення Incoterms в контракті, сам перелік правил є рекомендаційним

Incoterms 2010 визначають **11 термінів:**

7 для будь-якого виду транспорту:*

EXW (Франко завод)
FCA (Франко перевізник)
CPT (Перевезення оплачено до)
CIP (Перевезення і страхування оплачені до)
DAT (Постачання на терміналі)
DAP (Поставка в місці призначення)
DDP (Постачання з оплатою мита)

4 для водного транспорту:**

FAS (Вільно вздовж борту судна)
FOB (Вільно на борту)
CFR (Вартість і фрахт)
CIF (Вартість, страхування і фрахт)

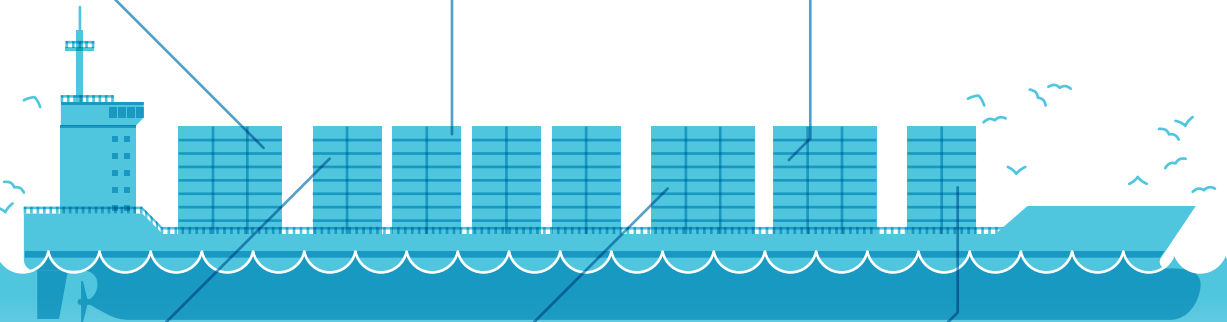
Топ-6 помилок застосування Incoterms

Використання неіснуючих термінів

У разі об'єднання або виокремлення із вже існуючих, які в результаті не мають юридичної сили

Використання для перевезень всередині країни неналежних правил

Недоречні правила для обраного виду транспорту

«Частковий» Incoterms

Термін у договорі повинен супроводжуватися усіма умовами (повна адреса доставки та ін.)

Не зазначення змінених пунктів

Несумісні з Incoterms пункти можуть включатися, але в контракті необхідно зазначити зміну цих умов

Відсутність версії

Необхідно вказати, Incoterms якого року застосовується

Ефективність митного оформлення

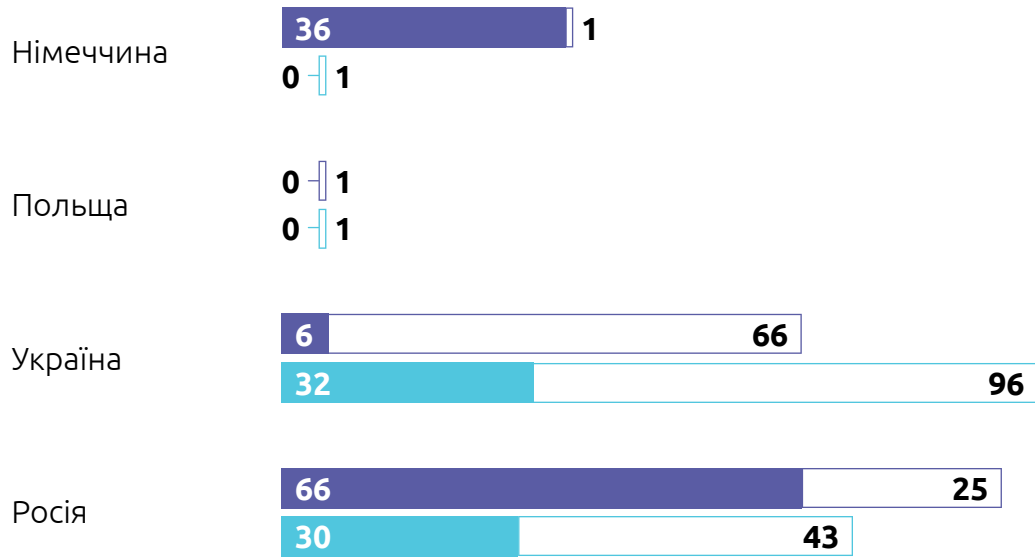
Час на дотримання митних формальностей,

2018 р., годин

Час на дотримання митних правил

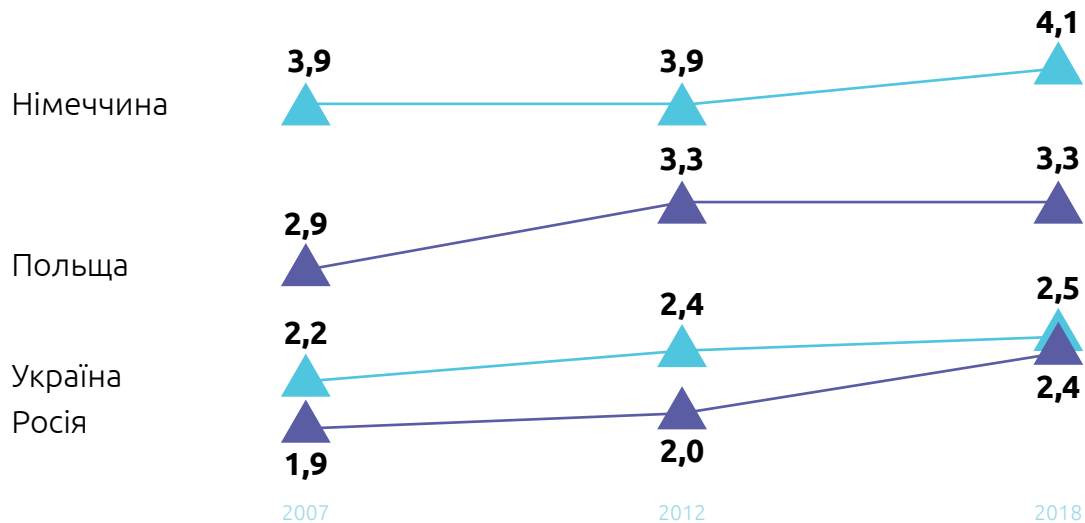
■ Експорт
■ Імпорт

□ Час на дотримання документарних вимог

Індекс ефективності процесу митного оформлення,

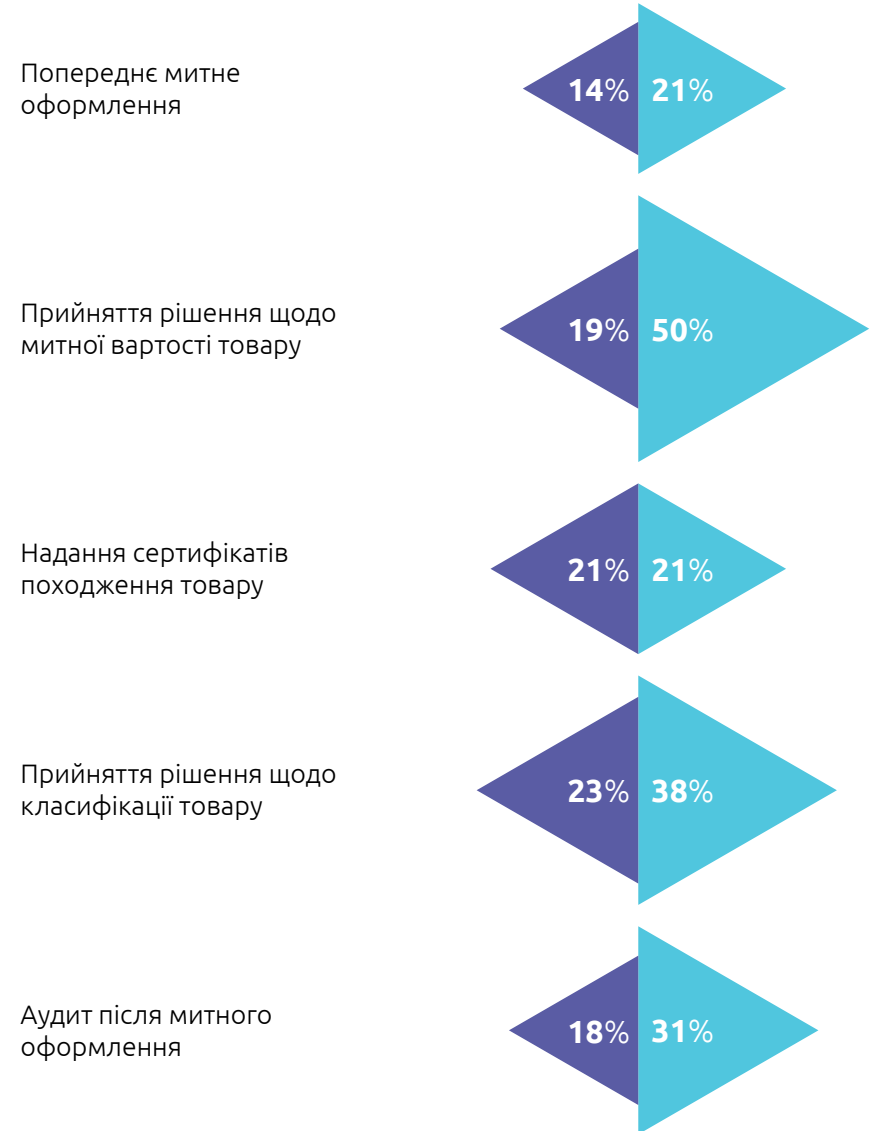
2007–2018 рр., від 1 = низький до 5 = високий

Частка підприємств, які стикаються з труднощами на зазначених етапах митного оформлення,

дослідження за 2018–2019 рр.

■ При експорті
■ При імпорті

Українська система митного оформлення суттєво відстає у розвитку від відповідної у порівнюваних країнах. Це стримує міжнародну інтеграцію України у міжнародні ланцюги створення доданої вартості

Реформування митниці

Що вже зроблено?

Запроваджено автоматизовану систему «Єдине вікно»

Запуск роботи Міжвідомчого цільового центру та мобільних груп для боротьби з корупцією на митниці

Запроваджено автоматичний розподіл митних декларацій

Реалізовано єдиний казначейський рахунок

Пріоритети подальших реформ:

1

Автоматизація митних процедур і розвиток концепції «електронної митниці»

- Введення можливості митного оформлення товарів за місцем розташування компанії
- Переведення всіх комунікацій бізнес-митниця в електронну форму
- Можливість вносити зміни до митних декларацій через електронне декларування

2

Удосконалення порядку сплати митних платежів

- Розширення функціоналу єдиного казначейського рахунку
- Удосконалення процедури повернення надміру сплачених митних платежів

3

Удосконалення митних формальностей та системи управління ризиками

- Максимально можливе перенесення документального контролю на етап після випуску товарів
- Запровадження вибіркового контролю товарів всіма суміжними службами за принципом аналізу ризиків

4

Доступність інформації з митних питань

- Призначення та оприлюднення контактних даних відповідальних осіб у відділах митного оформлення, до яких можна звернутися за консультацією
- Можливість подання звернень та надання консультацій в електронному режимі
- Систематизовані довідники (оподаткування, нетарифні заходи, правила походження) щодо товарів за кодами УКТ ЗЕД

5

Реформування процедур оскарження рішень митних органів

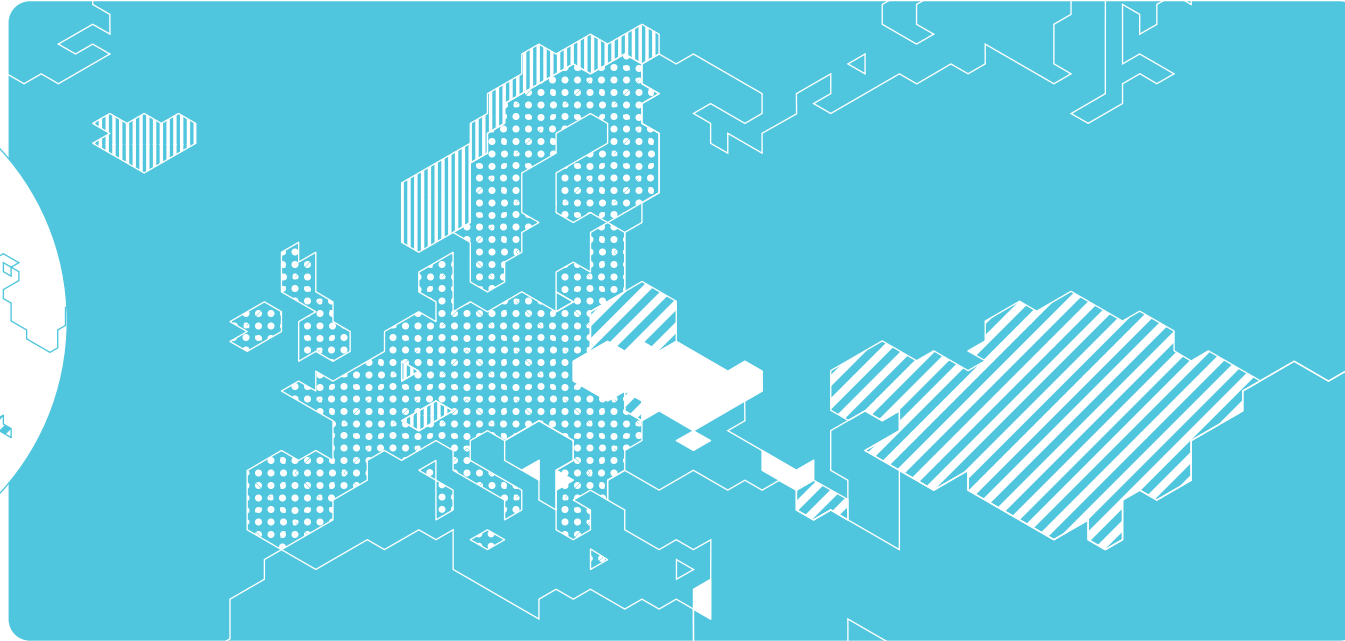
Створити у рамках митної адміністрації структуру (колегіальний орган), яка б могла забезпечити об'єктивний розгляд скарги

Договори вільної торгівлі

16 вільної торгівлі,
угод які охоплюють **46** країн

**Спрощення торгівлі,
що передбачені угодами**

◆ Товари ◆ Послуги ◆ Державні закупівлі

- ◆ Туреччина (поточні переговори)
- ◆ Ізраїль 2019
- ◆ ЄС 2017
- ◆ Канада 2017
- ◆ Чорногорія 2013
- ◆ СНД* 2012
- ◆ ЄАВТ** 2012
- ◆ Македонія 2001
- ◆ Грузія 1996

Вплив договорів на торгівлю,

динаміка експорту для перших п'яти країн за обсягом у 2018 р. з договором та без нього, 2018/2017 р., %

◆ З договором ◆ Без договору

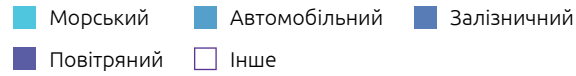

*з Росією зона вільної торгівлі не діє

** ЄАВТ — зона вільної торгівлі, яка об'єднує митні території чотирьох європейських країн, які не вступили до ЄС — Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії

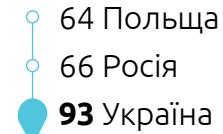
Якість транспортної інфраструктури

Експорт товарів за видами транспорту, 2017 р., у % до загального обсягу

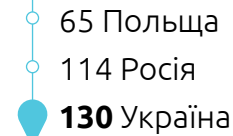

Конкурентоспроможність транспортної інфраструктури, 2017–2018 рр., місце у світовому рейтингу

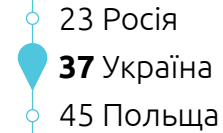
Портова інфраструктура

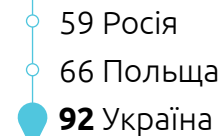
Якість доріг

Залізнична інфраструктура

Авіаційна інфраструктура

Найбільш відчутна проблема сектору

Втрата великої частини стратегічного вантажу

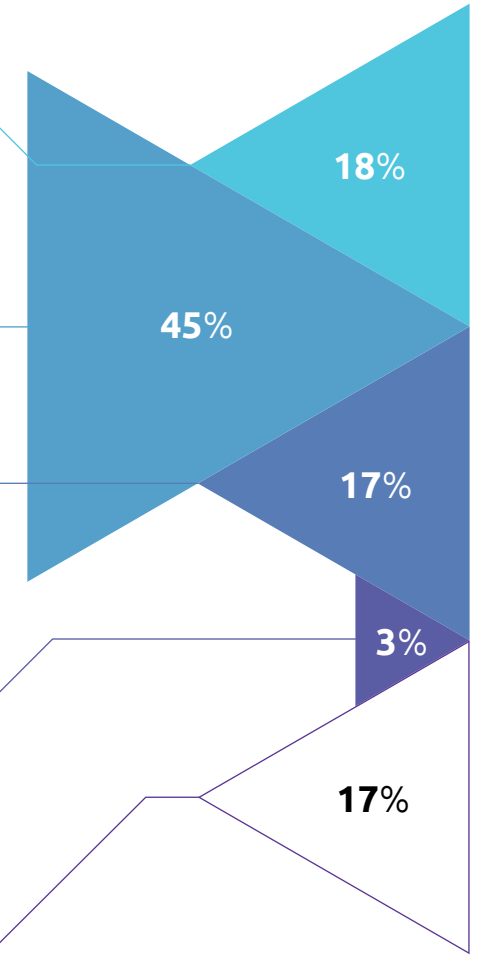
Суттєвий рівень зносу дорожнього покриття

Залізничний рухомий склад, а також залізнична інфраструктура мають високий рівень зношеності

Нерозвиненість регіональної мережі

80% поштових відділень не мають комп'ютерів

Імпорт товарів за видами транспорту, 2017 р., у % до загального обсягу

5 з 10 європейських транспортних коридорів проходять через територію України

Тільки 25–30% транзитного потенціалу використовується наразі, розвиток цього напрямку дозволив би загалом покращити інфраструктуру

Фіnanси

Фінансування зовнішньої торгівлі

Документарні інструменти

Інструменти забезпечення

Гарантія

Переваги для експортера:

- зниження ризику неплатежу імпортера
- можливість отримання авансового платежу від імпортера
- можливість збільшення товарообігу за рахунок надання товарного кредиту імпортеру
- можливість участі у тендерних торгах на значні суми контрактів
- забезпечення значного ступеню захисту для сторін-учасників торгової транзакції

Переваги для імпортера:

- збільшення оборотного капіталу імпортера за рахунок отримання товарного кредиту (відстрочення платежу) з боку експортера
- зниження ризику невиконання експортером його зобов'язань
- зменшення ризику неповернення авансового платежу експортером
- зручне забезпечення безперервної діяльності імпортера (гарантія на декілька поставок в рамках одного контракту)
- забезпечення значного ступеню захисту для сторін-учасників торгової транзакції

Резервний кредитив

Інструменти платежу

Документарний акредитив

Переваги для експортера:

- зменшення ризику несплати імпортером за контрактом
- можливість збереження контролю над товарами до оплати/акцепту з боку імпортера
- можливість отримання фінансування при дисконтуванні банком експортера акцептованої трати або векселю (документарне інкасо)
- можливість збільшення об'ємів продаж за умови відстрочення платежу (документарний акредитив)
- отримання платежу та відвантаження товару за контрактом на умовах, прийнятних для експортера

Переваги для імпортера:

- відсутність необхідності здійснення авансового платежу
- можливість збільшення обігового капіталу при:
  - використанні акредитиву з відстроченням платежу в розрахунках
  - отриманні товару проти акцепту трати при документарному інкасо
- можливість оптимізувати витрати, пов'язані з оплатою угод при документарному інкасо
- можливість продавати імпортовані товари з прибутковою маржею при акредитиві з відстроченням платежу

Документарне інкасо

Для покупців і продавців, які в достатній мірі довіряють один одному і готові відмовитися від акредитивної форми розрахунків

Форми розрахунків при ЗТК*

Банківський переказ

Доручення банку імпортера банку-кореспонденту здійснити оплату за товари на користь експортера

- ЗТК може передбачати оплату до/після відвантаження, проти поставки товару та ін.

Авансовий платіж

Здійснення оплати імпортером на користь експортера до відвантаження товару в рахунок виконання зобов'язань за ЗТК

- Найпростіша та найдешевша форма розрахунків для експортера
- Експортер може використати отримані кошти для виробництва товару

Документарний акредитив

Тверде грошове зобов'язання банку-емітента (банк імпортера, який відкриває акредитив) сплатити (взяти зобов'язання сплатити з відстроченням) за пред'явленням документів, наданих експортером (продавцем), у повній відповідності з умовами акредитиву

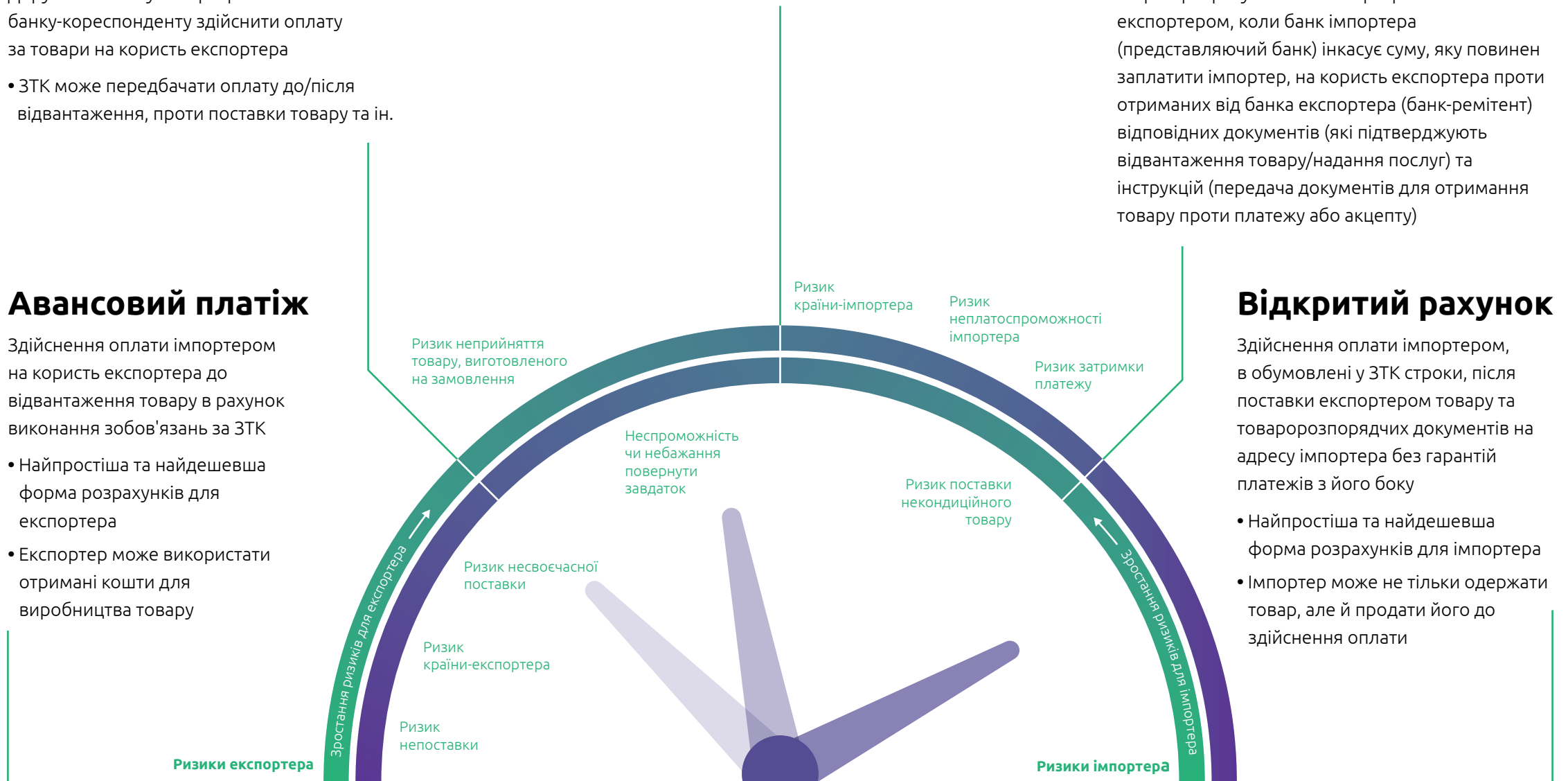
Документарне інкасо

Форма розрахунків між імпортером та експортером, коли банк імпортера (представляючий банк) інкасує суму, яку повинен заплатити імпортер, на користь експортера проти отриманих від банку експортера (банк-ремітент) відповідних документів (які підтверджують відвантаження товару/надання послуг) та інструкцій (передача документів для отримання товару проти платежу або акцепту)

Відкритий рахунок

Здійснення оплати імпортером, в обумовлені у ЗТК строки, після поставки експортером товару та товаророзпорядчих документів на адресу імпортера без гарантій платежів з його боку

- Найпростіша та найдешевша форма розрахунків для імпортера
- Імпортер може не тільки одержати товар, але й продати його до здійснення оплати

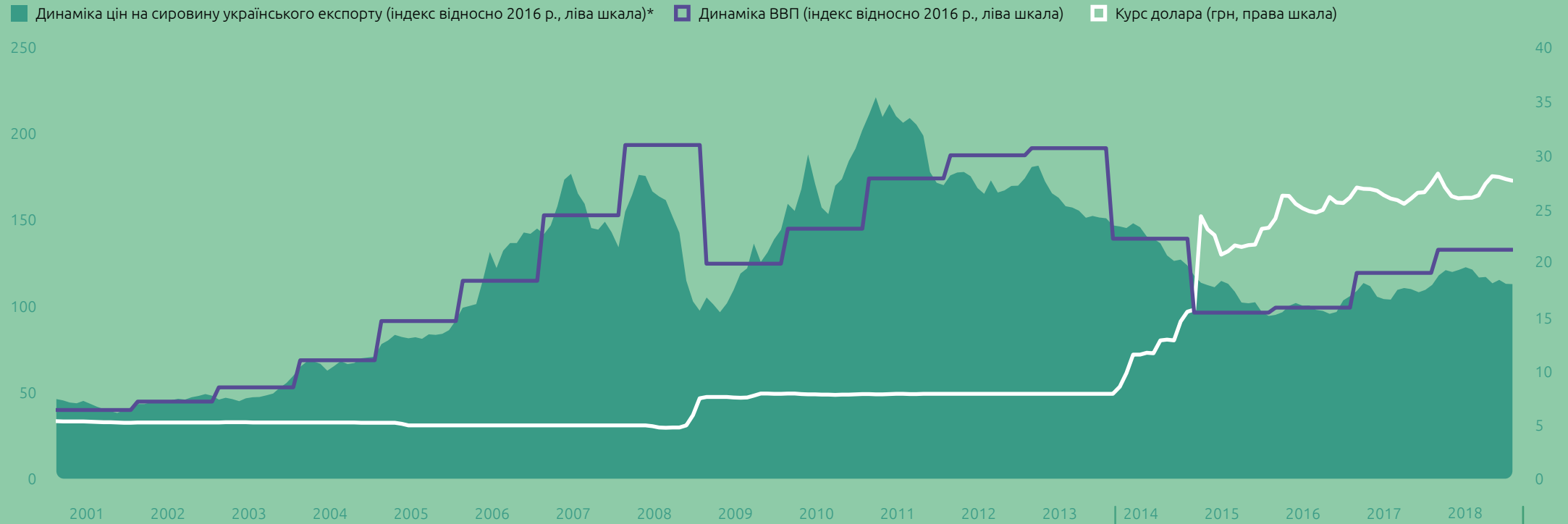

Курсоутворення в Україні

Курсоутворення, зовнішня торгівля та економіка, 2001–2018 рр.

Орієнтація політики Нацбанку на стабільність валютного курсу

Орієнтація на цінову стабільність в економіці (вільне курсоутворення)

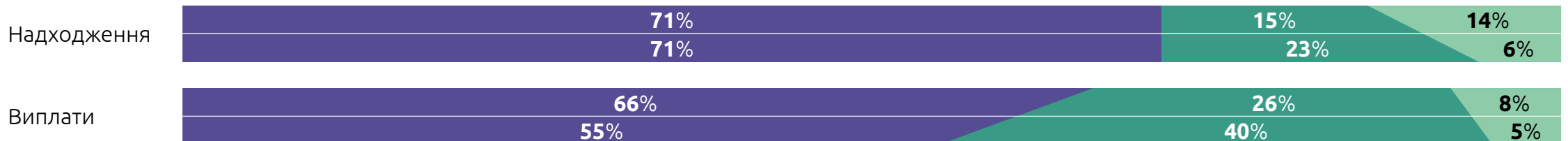
І кв. 2014 р. — найменший обсяг міжнародних резервів НБУ з 2007 р. — відмова від жорсткого утримання курсу

І кв. 2019 р. — початок валютної лібералізації

Валютна структура розрахунків при зовнішній торгівлі,

2014–2018 рр., %

■ Долар США ■ Євро ■ Інші валюти $\frac{2014}{2018}$

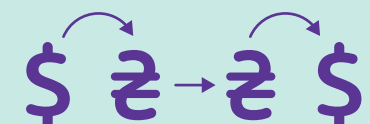
Зміна політики НБУ, спрямована на забезпечення цінової стабільності, передбачає валютний режим незалежного плавання

Виникаючі ризики, пов'язані з коливаннями курсу валют, можна зменшити за допомогою інструментів хеджування

Хеджування валютних ризиків

Вперше стали доступні з 7 лютого 2019 року

Найбільш поширені

	Облігації внутрішньої державної позики України (ОВДП)	TOD, TOM, SPOT	Форвардні операції	Розрахунковий форвард (NDF)	Валютні свопи
	Операція з цінними паперами		Валютна операція за договором		
	<p>купівля зобов'язання, номінованого в іноземній валюті, за курсом, встановленим на день покупки, з чіткою датою погашення</p> 	<p>поставка іноземної валюти протягом 1–3 днів за фіксованим у договорі курсом</p> 	<p>поставка іноземної валюти в майбутньому за фіксованим у договорі курсом</p> <p><small>Зобов'язання продати за фіксованим курсом</small></p>	<p>фіксація курсу на майбутнє без фактичної поставки валюти</p> 	<p>купівля/продаж/обмін іноземної валюти зі зворотним її продажем/купівлею/обміном в обумовлений день із фіксацією умов у договорі</p> <p><small>Фіксація умов зворотного обміну</small></p>
Термін дії	відповідно до дати погашення ОВДП (від декількох місяців до декількох років), можна реалізувати раніше за ринковою ціною	від 1 до 3 днів	від 3 до 365 днів		
Ліквідність	<ul style="list-style-type: none"> • можливість продажу ОВДП на вторинному ринку до дати погашення • ОВДП може виступати як інструмент застави 	резервування до 10% від суми угоди в якості гарантії виконання зобов'язань	необхідне розміщення гривневого покриття в розмірі 10–20% від суми угоди (залежить від терміну операції)		гроші з обороту не вилучаються, лише тимчасово конвертуються в іншу валюту

Лібералізація валютного регулювання

Для резидентів

(юридичних осіб/ФОП)

було | стало

Обов'язковий продаж валютних надходжень (з 20 червня 2019 р.*)

50%

скасовано

Проведення окремих валютних операцій, наприклад, інвестиції за кордон, виплата бонусів, премій за ЗЕД-контрактами тощо

отримання ліцензії

010101010
101010101
010101010

отримання через банк
дозвільного електронного
повідомлення від НБУ**

Резервування коштів у гривні для подальшої купівлі валюти

режим T+1

скасовано

Можливість репатріації дивідендів в іноземній валюті за корпоративними правами/акціями (в межах еквівалента 12 млн євро в календарний місяць)

до 2017 р. включно

2017

2018

до 2018 р. включно

Дострокове погашення кредиту

не більше \$2 млн
у межах одного
позичальника

<\$2 млн

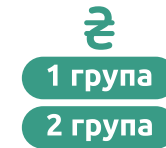
дозволено

Для нерезидентів

(юридичних осіб)

Відкриття рахунку нерезиденту-інвестору для повернення інвестицій/доходів від інвестиційної діяльності

тільки у гривнях
і у валюті 1 групи
класифікатора

дозволено
у валюті 2 групи
класифікатора

Відкриття рахунку нерезиденту – юридичній особі в іноземній валюті та гривнях

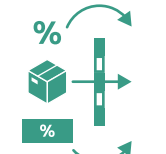
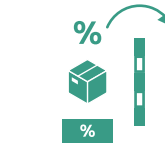
тільки
інвестиційний
рахунок

дозволено

Зарахування з рахунку резидента на рахунок нерезидента іноземної валюти і гривень

тільки з метою
повернення
інвестицій
і доходів

дозволено: імпорт
товару/послуг,
погашення кредиту,
повернення
інвестицій та доходів

Стало можливим:

- зарахування страхового відшкодування
- сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів
- розрахунки з митницею

Спрощення валютного регулювання при торгівлі

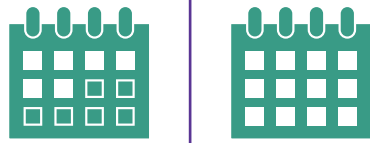
Згідно зі змінами законодавства у I кварталі 2019 р.

Для резидентів

(юридичних осіб/ФОП) було | стало

Строк розрахунків з експорту/імпорту

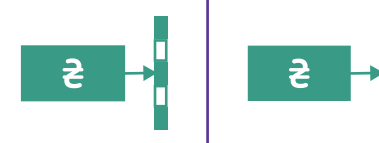
до 180 днів

до 365 днів

Санкції Мінекономіки у вигляді призупинення ЗЕД

заборона платежів за кордон клієнту за наявності санкцій

скасовуються

Термін зарахування експортної валютної виручки на власний рахунок в Україні (у разі попереднього зарахування на рахунок за кордоном)

до 180 днів

до 365 днів*

Форвардні операції та операції на умовах маржинальної торгівлі

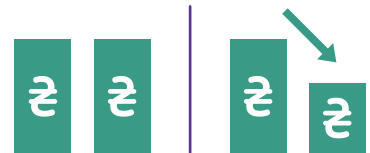
з обов'язковою купівлею валюти

з необов'язковою купівлею валюти

Зменшення суми експортної виручки

не передбачено

у разі здійснення оподаткування**

Валютний нагляд за операціями експорту/імпорту в сумі до еквівалента 150 тис. грн

на контроль потрапляють усі валютні операції

скасовується (за умови відсутності факторів дроблення операцій)

Для протидії відтоку капіталу НБУ заборонив переказувати кошти з метою надання кредитів, здійснення інвестицій або розміщення на банківських рахунках:

- до держави-агресора
- в офшорні зони
- до країн, що неналежно виконують рекомендації FATF

Автор довідника

TOP LEAD

office@toplead.com.ua
toplead.com.ua

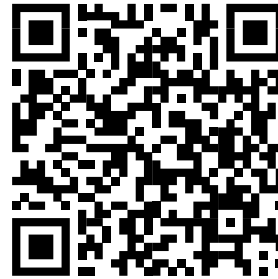
**Завантаж
електронну версію**

Аналітичний партнер

BusinessViews

BUSINESSVIEWS

info@businessviews.com.ua
businessviews.com.ua

**Правила
використання**

За підтримки

Банк «ПІВДЕННИЙ»

вул. Краснова, 6/1
65059, Одеса, Україна

307030@pivdennyi.ua
bank.com.ua

Партнерство

Щодо питань спонсорства та партнерства у проектах інфографічних довідників: office@toplead.com.ua

DISCLAIMER

Цей довідник розроблено винятково з метою інформування користувачів. Ми доклали всіх зусиль, щоб представлена в довіднику інформація була точною та актуальною. Не зважаючи на те, що даний довідник ретельно підготовлений фахівцями, він може бути використаний лише для отримання загального уявлення про обговорюваний в ньому предмет. Не рекомендується використовувати інформацію, яка міститься в довіднику, з метою професійної консультації з конкретного питання або для винесення професійного судження. Дані зібрані у 2019 році.